

З ІСТОРИЇ СХОДОЗНАВСТВА

ISSN 2415-8712 (on-line); ISSN 1682-671X (print)

Shodoznavstvo, 2022, No. 90, pp. 169–206

doi: <https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2022.90.169>

UDC 94(477.74):94(32)

THE DEVELOPMENT OF EGYPTOLOGY IN ODESA: HISTORY, CHARACTERS, INSTITUTIONS

V. Levchenko

PhD (History), Associate Professor

Department of Ukrainian Studies,
Historical, Legal and Language Disciplines
Odesa National Maritime University

34, Mechnikov Str., Odesa, 65059, Ukraine

levchenko_lav@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6907-7768

This article is a generalizing research idea about the history of the development of Egyptology in Odesa in the 19th–20th centuries. It contains a description of the main tasks, principles, content and forms of scientific, educational and popularization activities of Odesa Egyptologists. The main stages, directions of formation and development of education and science about Ancient Egypt in Odesa institutions are presented. On the materials of the Odesa archives with the involvement of scientific publications of different historical periods in the context of the development of domestic Egyptology as a complex science, which is a branch of Oriental studies, the stages of the formation in Odesa of a scientific discipline that studies the language, culture and history of Ancient Egypt are considered and analyzed. Analysis of each stage separately allows reconstructing the evolution of Egyptology as an integral part of science and Oriental studies in general in the southern region of Ukraine. The study aims to restore the history and role of Odesa institutions in the field of Egyptology, as well as on the basis of documents to show the role of personalities of Odesa scientists in the formation and

© 2022 V. Levchenko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

development of Egyptology. An analysis of the experience of creating Egyptological institutions in Odesa, which laid the foundation for the traditions of Egyptology research in Ukraine, is given. The main directions of the collecting activity of Egyptological artifacts are identified and the interaction and mutual influence of the main Egyptological educational and research centers in Odesa are traced. The role of political regimes in these processes is determined. Attention is focused on the significant contribution of the Odesa Archaeological Museum of the National Academy of Sciences of Ukraine, as the custodian of the largest collection of Egyptological artifacts in Ukraine in the formation of collections of ancient Egyptian monuments. In this situation, the study of the history of scientists and institutions in Odesa related to Egyptology is necessary to preserve this legacy as a unique heritage of national science. The author of the article came to the conclusion about the importance of Odesa in the development of Egyptology, the role of the Egyptian materials collected by Odesa scientists in the development of the national Egyptology in the 19th–20th centuries. The role and significance of Odesa as one of the academic centers of the national and world Egyptology are revealed.

Keywords: Egyptology, Odesa, history, Odesa Archaeological Museum, I. Blaraberg, A. Kotseyovsky, S. Donich, N. Dokont

В. В. Левченко

РОЗВИТОК ЄГИПТОЛОГІЇ В ОДЕСІ: ІСТОРІЯ, ПОСТАТІ, ІНСТИТУЦІЇ

Одеса є одним з історичних міст східноєвропейської ойкумени, що стало унікальним центром культури для перетину та поєднання культурного надбання цивілізацій Сходу й Заходу. Історико-географічний і геополітичний феномени “столиці” Північного Причорномор’я став уособленням історичної батьківщини тюркських і слов’янських етносів та багатьох інших сучасних народів Євразії. У XIX – на початку XX ст. Одеса, як місце зустрічі та знайомства західного й східного світів, стала одним з академічних центрів європейського та світового сходознавства [Урсу 1994; Музичко 2008; Урсу, Музичко 2013; Левченко 2016; Левченко 2017а; Левченко 2017б; Левченко 2019; Levchenko V., Levchenko G., Levchenko A. 2022]. Серед багатьох європейських міст Одеса була також одним із місць зародження та розвитку наукового й освітнього процесів у царині єгиптології. Саме в Південній Пальмірі в різні періоди XIX–XX ст. формувалися та

розвивалися наукові й освітні програми, виникали окремі напрями вивчення і зацікавлення різними аспектами досліджень у галузі єгиптології, які здобули міжнародне визнання. Через дискретність цих процесів, пов'язаних насамперед з діяльністю політичних режимів, що існували в різні часи, та відсутністю кваліфікованих кадрів, здатних проводити дослідження на високому рівні, в Одесі майже за два століття не було створено профільної інституції або наукової школи в контексті вивчення єгиптології.

Сучасний стан історичної науки стимулює розширення діапазону дослідницьких тем у різних галузях гуманітарного знання з детальним вивченням їхніх проблем у питаннях історіографії, джерелознавства, методології та інших спеціальних історичних дисциплін. На тлі цього маємо можливість крізь призму критичного аналізу попереднього історіографічного пласту та узагальнення усього комплексу історичних джерел і наукової літератури провести синтетичну розвідку еволюції єгиптологічних досліджень в Одесі в зазначений період та з максимально можливою достовірністю дати відповіді на поставлені завдання (формування перших колекцій класичної єгиптології; організація першої інституції, де проводилися дослідження давньоєгипетських артефактів; формування та розвиток єгиптології як наукової дисципліни; поява перших публікацій з єгиптології; роль одеських учених у розвитку єгиптології тощо).

Науковими працями, які містять відомості щодо історії становлення єгиптології в Одесі в імперський (дорадянський) час та становлять перший історіографічний етап, є публікації [Тураєв 1899a; 1899b; 1904; 1912] видатного єгиптолога Б. О. Тураєва (1868–1920) – основоположника єгиптології в Російській імперії та засновника російської наукової школи історії Стародавнього Сходу, зокрема Стародавнього Єгипту. У цих статтях можемо знайти інформацію щодо одеської колекції єгипетських артефактів, натомість даних щодо проведення наукових досліджень у цій царині в них немає. Остання зі згаданих праць Б. О. Тураєва стала першим докладним описом єгипетської колекції Одеського музею, коли вона налічувала вже близько 300 артефактів [Тураєв 1912].

Період 1920–1930 рр. визначається як другий етап оцінювання розвитку єгиптології в Одесі, але він не є великим за кількістю

публікацій. Дві статті, що з'явилися на цю тему, були пов'язані з трагічною подією – смертю одеського вченого-єгиптолога О. Л. Коцейовського (1887–1919). 2 лютого 1920 р. в одеській газеті “Родное слово” з'явився коротенький некролог невідомого автора, який дав характеристику людських якостей ученого, що додають штрихи до його морально-психологічного портрета [Некролог 1920]. Через два роки в журналі “Наука на Украине” вийшла стаття професора Харківського університету Є. Г. Кагарова – одного з опонентів магістерської дисертації молодого вченого, який подав його стислу біографію та підвів підсумок його нетривалої, але плідної наукової діяльності [Кагаров 1922]. Ще три праці з'явилися в 1929–1930 рр., у яких було подано інформацію раніше неописаних окремих пам'яток класичної єгиптології Одеського державного історично-археологічного музею¹ [Донич 1929; 1930; Доніч 1930].

Далі, від початку 1930-х рр. і до середини другої половини 1950-х рр., у часи відмови більшовиків від дореволюційної наукової спадщини, ігнорування її наукового доробку, шельмування представників старої школи та ідеологічної заангажованості науки радянською владою, жодної згадки в науковій літературі щодо розвитку єгиптології в Одесі не було. Цей період визначається як третій історіографічний етап.

Дослідження різних аспектів давньоєгипетських пам'ятників колекції Одеського державного археологічного музею започаткували та склали основу четвертого етапу, що припадає на кінець 1950-х – 1980-ті рр. Пальма першості на цьому етапі належить одеській дослідниці Н. Г. Доконт [Доконт 1959; 1965; 1983], яка продовжила дослідження, розпочаті С. В. Донічем [Донич 1958], та разом з іншими колегами [Латышева 1963; Берлев 1965; Богословский 1972] ретельно вивчала, систематизувала й описувала єгипетські артефакти одеської колекції. У ці роки перші згадки щодо розвитку єгиптології в Одесі з'явилися в одних із перших радянських узагальнювальних оглядів [Лившиц 1960; Постовская 1961; Замаровский 1981; Берлев 1990], а також у ювілейному виданні, присвяченому річниці відкриття Одеського (Новоросійського) університету [Історія... 1968]. До цього ж етапу належить

¹ За свою майже двохсотрічну історію Одеський археологічний музей НАН України мав 15 офіційних назв. Див.: *Охотников С. Б.* Археология в Одессе. Одесса: СМІЛ, 2010. С. 148.

перша стаття щодо “відродження” імені призабутого одеського єгиптолога О. Л. Коцейовського [Зленко 1986].

Якісно новим у вивченні розвитку єгиптології в Одесі став п’ятий етап, який веде свій відлік від початку 1990-х рр. і до сьогодні. Зокрема, в останні два десятиліття науковці переважно виявляли інтерес до деталізованого вивчення історії і складу єгипетської колекції Одеського археологічного музею НАН України [Berlev, Hodjash 1998; Тарасенко 2007; Romanova 2008; Романова 2009; 2010; 2011; Romanova 2011; Тарасенко 2015; Тарасенко 2017; Тарасенко 2019; Брюяко 2020; Тарасенко 2021b] та історії розвитку єгиптологічних досліджень в Одесі в контексті їхнього загального генезису на теренах України [Урсу 1994; Романова 2003; Урсу, Музичко 2013]. Також учені приділяли значну увагу дослідженню біографій та наукової спадщини одеських учених-єгиптологів О. Л. Коцейовського [Романова 2003; Зленко 2006; Музичко 2008; Левченко 2009; Музичко, Урсу 2009; Левченко 2021] і С. В. Доніча [Романова 2003; Смирнов 2003; Романова 2004; Урсу, Левченко 2009; Урсу, Романова 2011; Романова 2019; Тарасенко 2020; Тарасенко, Герейханова 2020; Тарасенко 2021a]. У цих розвідках науковці порушили проблему щодо необхідності комплексного вивчення наукового доробку одеських учених-єгиптологів та повернення їхніх імен до когорти славетних вітчизняних науковців-єгиптологів. Аналіз історіографії цього етапу демонструє, що питання щодо генезису єгиптології в Одесі знайшли висвітлення у працях, різних за проблематикою, як-от: загальні питання розвитку історичної науки в Україні, зокрема єгиптології; з історії науки та вищої школи в Одесі; з історії відносин держави й інтелігенції; біографічного характеру тощо.

Сучасний етап дослідження історії розвитку єгиптології в Одесі за змістом розвідок науковців відзначається як позитивними змінами (новими методологічними підходами, залученням раніше недоступної джерельної бази тощо), так і негативними виявами, що спостерігається в нехтуванні деякими сучасними вченими науковими напрацюваннями попередніх дослідників і даними першоджерел, а це своєю чергою веде до фактологічних помилок і фальсифікації історичного минулого. Наприклад, у ювілейному виданні, присвяченому 150-річчю від дня заснування Одеського (Новоросійського) університету, наведено лише по одній стислій згадці щодо проведення досліджень у царині єгиптології

О. Л. Коцейовським і С. В. Донічем [Одеський... 2015, 128, 569]. Узагалі, історіографам Одеського (Новоросійського) університету надважливо ввести в обіг нові дані та виправити помилки, пов'язані з розвитком історії єгиптології в стінах цього вишу, з огляду на те, що в працях, присвячених 75-, 125- та 135-річчю існування університету, немає жодної згадки щодо розвитку цієї галузі, а в ювілейному виданні, на честь його 100-річчя, наведено лише одну згадку – щодо О. Л. Коцейовського, де до того ж неправильно вказано його ініціали – “О. О.” [Історія... 1968, 330].

Незважаючи на наявні наукові публікації, у яких у сукупності певною мірою відображено структурні компоненти історії єгиптологічних досліджень в Одесі, історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що висвітлення досягнень у цій галузі має фрагментарний характер, до останнього часу залишається не висвітленим у максимальному обсязі, деякі сторінки залишаються невідомими науковцям. Тобто на сьогодні ще не було створено цілісного синтетичного дослідження щодо зазначеної теми. Проведення запропонованого нами дослідження дасть змогу створити наближену до узагальнювальної працю, у якій буде висвітлено історію розвитку в Одесі одного з важливих розділів гуманітарної галузі знань – єгиптології.

Комплексне осмислення наукового доробку та діяльності одеських учених-єгиптологів упродовж майже двох століть можливе за умови ретельного дослідження *джерельної бази*, що становить сукупність архівних матеріалів та опублікованих документів. Відповідно до прийнятих у сучасному джерелознавстві критеріїв, виокремлюємо такі групи писемних історичних джерел щодо зазначеної теми: нормативні документи вищих навчальних закладів, які зосереджено у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Ці матеріали дають уявлення про політику держави в галузі вищої освіти, викладацький склад вишів, навчальні дисципліни, у межах яких здійснювалося викладання єгиптології. Інформативна цінність цих джерел є доволі високою, але, зважаючи на їхній офіційний характер, треба зіставляти їхні дані з іншими видами джерел, зокрема зі звітами і спогадами сучасників. Ще одну групу джерел становлять особові справи вчених-єгиптологів, протоколи засідань, зарплатні відомості штатів вищих навчальних

закладів і науково-дослідних установ, які зберігаються в Державному архіві Одеської області. Матеріали, що містяться в особових справах (анкети, характеристики, автобіографії, фото, особисті документи тощо), є суттєвими для відтворення картини професійного і громадського життя вчених. Незважаючи на потужний інформаційний потенціал цих джерел, за своєю специфікою вони потребують зіставлення з іншими документами. Джерельну базу дослідження також становлять періодичні видання, брошури і статті, у яких розглядалася наукова діяльність одеських учених. Ретельне дослідження, джерелознавчий аналіз і синтез виявлених історичних джерел дають можливість встановити і дослідити етапи, напрями і тенденції розвитку єгиптології в Одесі, виявити та зважено оцінити персональний внесок учених у цю царину. Доцільність проведеного дослідження зумовлена необхідністю заповнення певних лакун у розвитку цієї галузі, оцінки здобутків одеських учених-єгиптологів, їхнього впливу на еволюцію гуманітарних галузей знань.

Розвиток та формування в Одесі єгиптології як комплексної науки, що є галуззю сходознавства, має власну давню традицію та історію. Зацікавленість історією і культурою Єгипту в Одесі існувала здавна та ґрунтувалася на перекладній літературі й відомостях, що проникали до міста в результаті безпосередніх, дуже давніх зв'язків із Єгиптом та сусідніми з ним державами. Прикладом цього може бути праця професора Рішельєвського лицю А. О. Рафаловича (1816–1851) “Путешествие по Нижнему Египту и внутренним областям Дельты”, видана 1850 р., яка стала наслідком його багатьох подорожей країнами Близького Сходу. Така ситуація зрозуміла, бо Стародавній Єгипет – одна з перших відомих цивілізацій людства, тому її наукове дослідження було серед пріоритетів у європейських вчених, починаючи з XVIII ст., коли знання і наука щодо історії й культури народів Сходу ставали новим органічним складником гуманітарних досліджень. Зародження єгиптології в Одесі як складника сходознавства загалом у Російській імперії, безумовно, також було пов'язане з державними інтересами та суспільними потребами.

Третє десятиліття XIX ст. стало періодом становлення єгиптології як самостійної наукової дисципліни, що було пов'язано з відкриттям 1822 р. Жана-Франсуа Шампольйона (1790–1832),

яке встановлювало наявність єгипетського ієрогліфічного звукового алфавіту в ієрогліфічних написах греко-римського періоду і давало змогу прочитати низку ієрогліфічних імен та епітетів грецьких і римських правителів Єгипту. Передова частина європейської інтелігенції відразу ж гідно оцінила значення відкриття Ж.-Ф. Шампольйона. У Росії засновник єгиптології знайшов гарячих прихильників та пропагандистів його теорії.

Великий інтерес до нової сходознавчої дисципліни виявляв і один з найосвіченіших людей свого часу Жан Поль (русифікований варіант – Іван Павлович) Бларамберг (1772–1831), який з 1797 р. перебував на службі Російській імперії, а 1808 р. оселився в Одесі, яка на той час була багатонаціональним регіональним центром, що активно розвивався у всіх сферах життєдіяльності. Місто вважалося адміністративним, економічним і культурним стрижнем Північного Причорномор'я, на території якого зберігалося багато античних старожитностей. У 1825 р. І. П. Бларамберга було призначено чиновником з особливих доручень новоросійського та бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова для проведення робіт щодо виявлення старожитностей у Північному Причорномор'ї та першим директором (1825–1831) Одеського міського музею старожитностей [Тункіна 2009, 52–54]. Історик та археолог І. П. Бларамберг тривалий час жив у різних країнах Європи, багато років подорожував країнами Сходу в пошуках старожитностей, зокрема бував і в Єгипті. За цей час у нього зібралася колекція, яка складалася з предметів культури народів Сходу, зокрема давньоєгипетських артефактів та книг, яку 1826 р. він передав Одеському міському музею старожитностей (нині Одеський археологічний музей НАН України). Саме з того часу і бере початок історія формування колекції давньоєгипетських старожитностей в Одеському археологічному музеї, яка на сьогодні налічує понад 800 артефактів та є найбільшою колекцією в нашій країні. Незважаючи на те що традиційно прийнято вважати 1870-ті рр. часом розвитку єгиптології в Російській імперії, формування (накопичення артефактів) цієї галузі знань в Одесі розпочалося на п'ятдесят років раніше – у 1820-х рр. завдяки постаті І. П. Бларамберга. Довгий час точна кількість та номенклатура єгипетської частини зібрання залишалися невідомими, але завдяки цій колекції сам музей став першою державною

інституцією, у якій відбувалося становлення наукових досліджень у галузі єгиптології. Збирання колекції, проведення пошуків і дослідження І. П. Бларамбергом давньоєгипетських артефактів мали значний вплив на освічених людей, які своєю чергою впливали на розвиток колекціонування, починали серйозно цікавитися єгиптологією, брали участь у проведенні різноманітних заходів, допомагали організації виставок тощо, що загалом сприяло становленню єгиптології як нової наукової дисципліни. Саме в цей період в Одесі створюються колекції єгипетських старожитностей, які містять безліч пам'яток єгипетської писемності, що послужили базою для зародження в місті в 1820-х рр. єгиптології. До того ж, безумовно, накопичення давньоєгипетських пам'яток сприяло розвитку музейної діяльності в Одесі.

У 40-х роках XIX ст. колекція музею поповнювалася переважно завдяки лікарям, які відвідували Єгипет з гуманітарною місією – вони допомагали місцевій владі та єгипетським медичним закладам у боротьбі з чумою, епідемія якої час від часу спалахувала в країні. Зокрема, у 1843 р. начальник медичної служби Єгипту Клот-бей передав музею фрагмент декорації стіни, а лікарі М. І. Врачко та А. А. Уманець подарували ще три стели. У 1846 р. відомий мандрівник, автор праці “Путешествие по Египту и в монастыри святого Антония Великого и преподобного Павла Фивейского, в 1850 году”, виданої 1856 р., архимандрит Порфирій Успенський передав музею мумію з фіванського некрополя, двох забальзамованих ібісів, шість каноп та інші предмети з єгипетської історії [Бруяко 2020, 29]. Важливу роль у систематизації пам'яток класичної єгиптології в музеї відіграв професор Е. Р. фон Штерн. Бувши 1909 р. завідувачем музею, під час створення нової експозиції для пам'яток Стародавнього Єгипту він виділив окремий відділ [Романова 2009, 70–71], що сприяло приверненню уваги науковців до її досліджень. Наслідком цього став перший науковий опис колекції, здійснений Б. О. Тураєвим [Тураєв 1912].

Ще однією інституцією, де відбувалися викладання і дослідження єгиптології на зламі XIX–XX ст., став Імператорський Новоросійський університет (ІНУ, 1865–1920), у якому відповідно до загального генезису російського сходознавства активізувався розвиток історичної та філологічної думки в орієнталістиці,

зокрема накопичення об'єктивних знань про народи та країни Сходу, розробка нових методів і прийомів дослідження. До початку ХХ ст. в ІНУ здебільшого розвивалася мовознавча орієнталістика та спорадично розпочали читати курси з історії Стародавнього Сходу. Уперше деякі аспекти історії Стародавнього Єгипту почав викладати ординарний професор Е. Р. фон Штерн у лекціях з курсу “Древней истории Востока” (одна лекція на тиждень), які він читав тільки 1907/08 навчального року [Обозрение... 1907, 4]. Упродовж лише 1913/14 навчального року одну лекцію на тиждень для студентів історичного і класичного відділень усіх семестрів історико-філологічного факультету з “Історії Сходу” читав приват-доцент П. М. Біциллі. Як посібники для підготовки до занять він пропонував студентам праці знаних фахівців – Б. О. Тураєва (“История Древнего Востока”), Е. Меєра (“Geschichte des Altertums”), Г. Маспера (“Histoire ancienne des peuples de l’Orient classique”) [Обозрение... 1913, 16]. Із чим була пов’язана така нестабільність у читанні сходознавчих дисциплін (небажанням викладачів вести ці курси або незацікавленістю студентів до цих лекцій) – сьогодні складно дати відповідь.

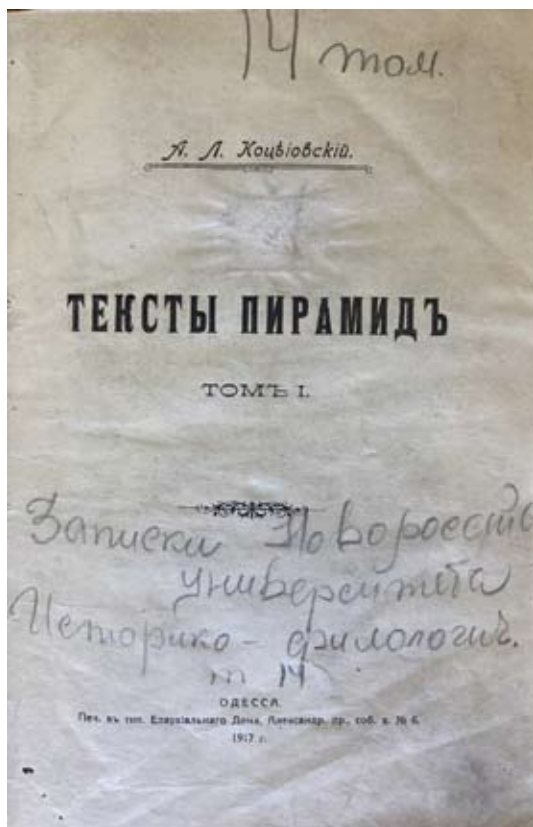
Незважаючи на таку негативну ситуацію впродовж багатьох років, саме на історико-філологічному факультеті ІНУ вперше серед усіх імперських університетів 1915/16 навчального року було прочитано самостійний курс із “Єгиптології” (1 година на тиждень) [Обозрение... 1915, 12]. Його автором і лектором став Олександр Леопольдович Коцейовський (1887–1919) – фаховий дослідник-єгиптолог, учень Б. О. Тураєва, з ім’ям якого пов’язані систематичне вивчення єгиптології в Російській імперії та формування її як самостійної наукової дисципліни. Як посібник О. Л. Коцейовський пропонував студентам працю німецького єгиптолога і лексикографа, засновника берлінської єгиптологічної школи А. Ермана “Die Hieroglyphen” [Обозрение... 1915, 12]. Цього ж навчального року молодий вчений також читав лекції з “Истории Древнего Востока” (2 години на тиждень). Як посібники для підготовки студентів до занять він пропонував праці знаних фахівців – Б. О. Тураєва (“История Древнего Востока”), Р. Ю. Виппера (“Древний Восток и эгейская культура”), Е. Меєра (“Geschichte des Altertums”), Г. Шнайдера (“Entwicklungsgeschichte der Menschheit”), Г. Маспера (“Histoire ancienne des peuples de

l'Orient classique”) [Обозрение... 1915, 12]. У 1917/18 навчальному році О. Л. Коцейовський читав лекції з “Історії Сходу”, “Єгипетської релігії”, “Магомета”, “Східного мистецтва” та проводив практичні заняття з “Історії Риму” [ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2706, арк. 12, 80]. У наступному 1918/19 навчальному році викладав історію Стародавнього Сходу (загальний курс) та спецкурси “Магомет” і “Єгипетська релігія”. Отже, ІНУ завдяки О. Л. Коцейовському став однією з колисок генезису європейської освіти і науки в галузі єгиптології. Насправді високого наукового рівня викладання та дослідження історії єгиптології та Стародавнього Сходу сягнули лише в передостанні чотири роки існування цього навчального закладу.

Апробацію проведення досліджень у царині єгиптології О. Л. Коцейовський здійснював на засіданнях Одеського бібліографічного товариства при ІНУ (ОБТ при ІНУ), дійсним членом якого його було обрано 3 жовтня 1915 р. (на 59-му зібранні товариства) [Пятьдесят... 1915]. Трохи більше ніж за один рік і два місяці свого членства в товаристві (останнє зібрання ОБТ при ІНУ відбулося 12 грудня 1916 р.) молодий вчений двічі виступив з доповідями на його засіданнях: 21 грудня 1915 р. на тему “Новые русские книги по истории Египта” [Шестьдесят... 1915] та 5 жовтня 1916 р. на тему “Памяти профессора Г. Масперо” [Семьдесят... 1916]. За цей же короткий час у друкованому органі товариства – “Известиях Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете” – О. Л. Коцейовський оприлюднив п’ять рецензій, які також були наслідками його наукових студіювань на ниві історії Стародавнього Єгипту [Коцейовский 1915b; 1916b; 1916c; 1916d; 1916e]. Отже, “Известия” ОБТ при ІНУ стали першим одеським періодичним виданням, на сторінках якого було опубліковано низку наукових праць², присвячених єгиптології, що загалом започаткувало ознайомлення наукової спільноти Одеси і регіону з розвитком та поширенням цієї молоді галузі знань.

² Серед одеських наукових видань першу працю щодо історії єгиптології було опубліковано в “Записках Императорского Одесского общества истории и древностей”. Див.: [Тураев 1912, 72–90]. Через те що ця стаття стала поодиноким явищем на сторінках цього видання, воно не може претендувати на періодичність у публікації наукових праць на цю тему.

У египтології головним науковим доробком О. Л. Коцейовського стала магістерська дисертація, що ґрунтується на однойменній великій релігійній та заупокійній пам'ятці єгипетської писемності – “Тексти пірамід”. Хоча спочатку, коли 11 травня 1916 р. правління ІНУ включило її до черги на друкування в “Записках” історико-філологічного факультету, вона мала назву “Историко-литературные и историко-религиозные исследования текстов пирамид” [ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 1998, арк. 17; спр. 2702, арк. 101,

Мал. 1. Перша сторінка монографії О. Л. Коцейовського “Тексты пирамид”, що зберігається у фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (фото автора, 2022 р.)

154]. Через фінансові труднощі видання цієї праці затягувалося, тому 1917 р. вона вийшла окремим відбитком, а наступного року в чотирнадцятому випуску “Записок ІНУ” з’явився перший том цієї роботи (мал. 1). “Тексти пірамід”, найбільше досягнення О. Л. Коцейовського в галузі египтології, задумувались ним як перший том багатотомної праці, у наступних томах якої мали вийти ґрунтовні дослідження цих давньоегипетських пам’яток. У структурі першого тому переклад трьохсот написів займає близько двох частин (92 сторінки) цієї книги з додатками, які пояснюють суть текстів, як вони видавались,

перекладались, як їх читати й розуміти тощо [Коцейовский 1917, 68–160]. Понад третину її обсягу займає вступна стаття, у якій в одинадцяти параграфах автор пояснював особливості поглядів давніх єгиптян на значення культу предків, погляди єгиптян епохи стародавнього царства на значення культу померлих царів, зміни в положенні фараонів після вступу на престол V династії, ототожнення померлого царя з різними божествами; висловив зауваження щодо походження та характеру єгипетської драми; виклав причини появи текстів у пірамідах, історію ставлення єгиптологів до “Текстів пірамід”, структуру і характер цих текстів, їхнє значення та критерії визначення датування й місця складання текстів, їхній склад, завдання і план проведеної ним роботи над “Текстами пірамід” [Коцейовский 1917, 3–67]. Значення “Текстів пірамід” О. Л. Коцейовського полягає в тому, що він не обмежився перекладом, а здійснив ґрунтовне наукове дослідження цієї пам’ятки, використовуючи весь відомий на ті часи матеріал щодо варіантів цих текстів та вивчивши думки європейських дослідників, що розробляли цю тему. Для сучасної історичної науки здійснений О. Л. Коцейовським переклад “Текстів пірамід” вважається фахівцями таким, що не зберігає свого первісного значення. Проте написана ним робота відіграла важливу роль у розвитку єгиптології та зберігає своє значення донині.

Хоча О. Л. Коцейовський активно і плідно працював на викладацькій і науковій ниві [Коцейовский 1913; 1915a; 1915b; 1916a; 1916b; 1916c; 1916d; 1916e], не всі його колеги по ІНУ оцінювали його діяльність позитивно. Наприклад, професор загальної історії Є. М. Щепкін (1860–1920) вважав, що праці єгиптолога не містять цілісного власного погляду, методологічної школи, присвячені не так історії Стародавнього Єгипту, як єгипетським і коптським старожитностям і тому не свідчать про вченого як фахівця з історії Сходу загалом [ДАОО, ф. 45, оп. 11, спр. 28, арк. 40–41]. Проте серед старших колег О. Л. Коцейовського були й такі, що надавали йому допомогу і підтримку під час його перебування в Одесі. Одним з них був професор, філолог-класик та історик античності Б. В. Варнеке (1874–1944). Підтвердженням цього є дарчий напис молодого вченого на першому аркуші відбитка його праці “Сортіса за 1912–1915” [Коцейовский 1916], один з екземплярів якої сьогодні зберігається у фонді приватної бібліотеки Б. В. Варнеке, що своєю чергою зберігається в

секторі рідкісної та цінної літератури відділу обслуговування бібліотеки Державної установи “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”. Напис свідчить: “Глибокоуважаемому проф. Борису Васильевичу Варнеке в знак благодарности за хлопоты на добрую память от автора”.

Доля молодого талановитого єгиптолога О. Л. Коцейовського склалася трагічно [Кагаров 1922]. У 1919 р., повертаючись із Харкова до Одеси після захисту магістерської дисертації на тему “Текстів пірамід”, він захворів на тиф і помер на станції Знам’янка. Тіло померлого до Одеси привезла його мати – Анна Михайлівна [ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 1358, арк. 8], а не дружина, як було зазначено в попередніх працях [Кагаров 1922, 141; Левченко 2009, 408]. Бібліотека і рукописи О. Л. Коцейовського не “зникли і розчинилися у бурхливому потоці часу” [Зленко 1986, 169], а їх було передано до Бібліотеки вищої школи міста Одеси, де вони стали частиною її фондів [ДАОО, ф. Р-1724, оп. 1, спр. 24, арк. 3].

Події 1917–1920 рр. призвели до карколомних змін у всіх сферах життя, зокрема було трансформовано ІНУ. Науковий фундамент єгиптологічних досліджень в Одесі, що сформувався на початку ХХ ст. у стінах університету, було призупинено, та він дістав подальший розвиток.

Зі встановленням в Одесі 1920 р. радянської влади єдиною інституцією, де здійснювалися дослідження з єгиптології, став Одеський археологічний музей, що існує і сьогодні. На початку 1920-х рр. його фонди було значно збільшено за рахунок передання до нього зібрань інших місцевих музеїв, зокрема це стосувалося і відділу єгипетської культури. У 1924 р. до Одеського археологічного музею з фондів Музею витончених мистецтв колишнього Новоросійського університету, які на той час перебували в структурі Одеського інституту образотворчих мистецтв, разом з археологічними, нумізматичними й епіграфічними колекціями артефактів, значною частиною бібліотеки та обладнання [Левченко В., Левченко Г. 2012, 112] надійшла велика єгипетська колекція, основу якої склали понад сто артефактів зібрання професора Рішельєвського ліцею А. О. Рафаловича [Romanova 2008, 336–337; Бруяко 2020, 30]. У цей час до колекції музею також потрапили зовнішній саркофаг Несітауджатахет та інші артефакти,

подаровані 1894 р. правителем Єгипту хедивом Аббасом II Хельмі Російській імперії, про що ґрунтовно викладено в одній із праць сучасного українського єгиптолога М. О. Тарасенка [Тарасенко 2019]. До речі, з числа цих подарунків до музею 1959 р. було передано внутрішній саркофаг Несмут, який спочатку потрапив до Археологічного музею Університету Св. Володимира, потім до Київського державного історичного музею, а згодом опинився в Одесі та став останнім поповненням колекції музею за часів радянської влади [Бруяко 2020, 30]. Перед цим до музею в 1930-ті рр. надходили лише окремі речі з єгипетських старожитностей. Найвагомішим внеском до колекції в цей час стали артефакти із зібрань лікаря Августа та професора С. А. Семенова-Зусера. Наприклад, базальтова жертвна плита потрапила до музею 1938 р. та, як записано в інвентарній картці, була “куплена у Гросса, з колекції лікаря Августа” [Бруяко 2020, 31].

Усі численні колекції давньоєгипетських пам’яток, що опинилися в музеї станом на 1930 р., було систематизовано, і вони стали підґрунтям для організації 1930 р. першого та єдиного на довгі роки в УСРР/УРСР кабінету єгиптології, у якому проводилося дешифрування надписів [Єдиний... 1934]. На той час це був єдиний на території УСРР музейний заклад, у структурі якого було виділено цілий відділ для давньоєгипетських пам’яток. Отже, створення окремого відділу можна розглядати як офіційну заявку держави на започаткування в місті єгиптологічних студій. Загалом єгипетська колекція Одеського археологічного музею стала третьою за величиною на теренах колишнього СРСР, що дало підстави називати його однією з провідних інституцій збереження та дослідження давньоєгипетської спадщини. Головними ознаками цілісної та репрезентативної наукової колекції є охоплення більшості сфер повсякденної життєдіяльності давнього суспільства в широкому хронологічному діапазоні та сприяння археологічного матеріалу ґрунтовному і всебічному аналізу наукової тематики. Наявність такого матеріалу стимулює розвиток української наукової школи єгиптології, оскільки дає змогу вітчизняним фахівцям вибудовувати свої дослідження, спираючись на оригінальний і відносно маловідомий матеріал [Бруяко 2020, 32].

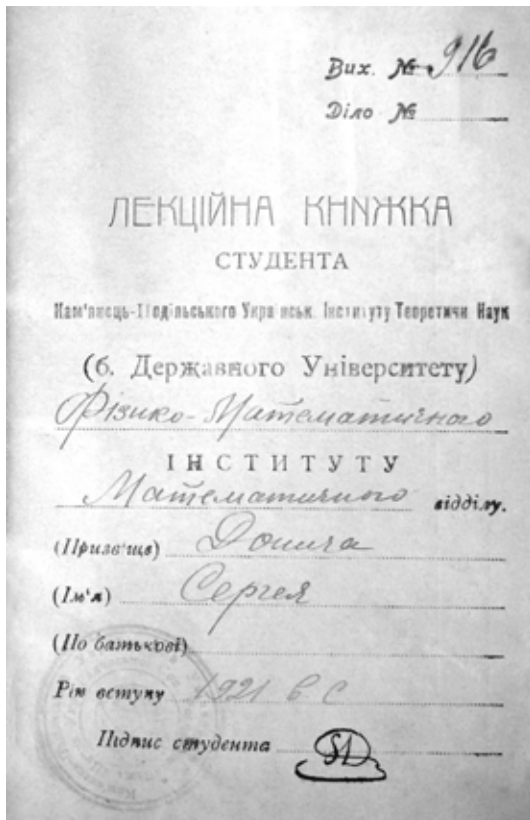

Мал. 2. Фото С. В. Доніча, закріпленого на зворотній сторінці обкладинки “Лекційної книжки” студента Кам’янець-Подільського українського університету (ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 2088, арк. 11 зв.), (фото автора, 2022 р.)

Вагомий внесок у дослідження пам’яток класичної єгиптології Одеського археологічного музею зробив Сергій Володимирович Доніч (1900–1958) (мал. 2), який протягом 1927–1945 рр. працював (у 1927–1936 рр. за сумісництвом) у ньому на різних посадах (співробітник музею, завідувач відділу “Стародавній Єгипет”, завідувач нумізматичного кабінету, старший науковий співробітник) та на той час був єдиним єгиптологом в УРСР. До Одеси С. В. Доніч переїхав навесні 1923 р., а не 1927 р. [Романова 2003, 83]. До цього в 1920–1922 рр. навчався на фізико-математичному факультеті Кам’янець-Подільського університету [ДАОО, ф. Р-126, оп. 1, спр. 419, арк. 44] (мал. 3), що видається дуже дивним, бо, закінчивши навчання в гімназії, найнижчі оцінки дістав з математики (задовільно) і фізики (добре) [ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 2088, арк. 6], та працював обчислювачем Астрономічної обсерваторії [ДАОО, ф. Р-39, оп. 1, спр. 168, арк. 155] від 1 серпня 1922 р. до 7 лютого 1923 р., звідки “був звільнений за скороченням штатів” [ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 2088, арк. 4]. Також у зв’язку зі скороченням навчального плану С. В. Доніча разом із 12 колегами з лютого 1923 р. було виведено з викладацького складу Кам’янець-Подільського інституту народної освіти [ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 2088, арк. 8]. У пошуках місця працевлаштування звільнений викладач без повної вищої освіти перебрався до Одеси, де з 1 червня 1923 р. обійняв посаду молодшого обчислювача Державної астрономічної обсерваторії (директор професор О. Я. Орлов) з окладом 100 крб [ДАОО, ф. Р-39, оп. 1, спр. 87, арк. 13]. У цій установі він працював до 20 липня 1936 р. Розуміючи, що необхідно здобути вищу освіту, 24 серпня 1923 р. подав заяву на ім’я

голови приймальної комісії Одеського інституту народної освіти зарахувати його на математичне відділення зі звільненням від іспитів [ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 2088, арк. 2]. Як склалася ситуація з цією заявою, сьогодні нам не відомо, але, очевидно, він не розпочав навчання.

Однак пристрасно усього життя С. В. Доніча була єгиптологія, у галузі якої як аматор він працював з 1910 р. [ДАОО, ф. Р-39, оп. 1, спр. 168, арк. 155], тобто з дитинства (!). Про це С. В. Доніч вказував у власноруч підписаній 1929 р. “Особовій картці” Головного управління науковими установами НКО УСРР (Головна наука). Неординарні здібності (володів французькою, німецькою, італійською, англійською, польською, турецькою, арабською і “давньоєврейською” мовами; міг читати та розумів давньоєгипетську, грецьку і латинську мови; розумів мови банту та сучасні нубійські діалекти) та безмежне захоплення єгиптологією привели С. В. Доніча до праці з дешифрування єгипетських ієрогліфів, рукописи яких зберігалися в бібліотеках міста та Одеському археологічному музеї. У перші дні його роботи в музеї керівництво доручило талановитому

Мал. 3. Фото сторінки “Лекційної книжки” студента Кам’янець-Подільського українського університету С. В. Доніча з особистим підписом (ДАОО, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 2088, арк. 12), (фото автора, 2022 р.)

вченому із середньою освітою провести “переінвентаризацію та складання карткового каталогу” експонатів єгипетського відділу (644 експонати) та вивчити їх [ДАОО, ф. Р-39, оп. 1, спр. 168, арк. 155–156]. Ці завдання було виконано молодим ученим, який не мав повної вищої освіти, наукових ступенів і звань, але безмежно був відданий єгиптології та завдяки самоосвіті наполегливо пізнавав її таємниці та загадки. За два роки С. В. Доніч перевінив та упорядкував, провівши інвентаризацію і склавши картковий каталог, єгипетські артефакти, додавши власноручні малюнки, на яких зобразив ці артефакти. До того ж він “Підготував до видання тексти з перекладами ієрогліфічних єгипетських пам’яток...”, що зберігалися в музеї [ДАОО, ф. Р-39, оп. 1, спр. 168, арк. 155]. Також С. В. Донічу належала ідея реконструювати історію збирання єгипетської колекції, подарованої І. П. Бларамбергом, завдяки двом документам – альбому художника К. Боссолі та опису М. Н. Мурзакевича [Романова 2011, 149].

Наполеглива і плідна наукова робота С. В. Доніча вразила керівництво музею. Тому 1929 р. з метою удосконалення в галузі єгиптології С. В. Доніча було направлено на місяць у наукове відрядження до Ленінграда, де в Ермітажі він знайомився з літературою і пам’ятниками єгипетського відділу. Для проведення цього відрядження Головна наука виділила вченому 80 руб. грошової допомоги [ДАОО, ф. Р-39, оп. 1, спр. 6, арк. 57]. Під час відрядження в С. В. Доніча склалися дружні взаємини з ленінградськими колегами. Наслідком цього стала публікація його статті в “Сборнике египтологического кружка при ЛГУ” [Доніч 1930], який об’єднував передусім єгиптологів Ленінграда, але водночас був єдиним спеціалізованим фаховим виданням на теренах СРСР. Це свідчить про те, що ленінградський гурток став епіцентром, навколо якого почали формуватися київський та одеський осередки, дослідники яких були зацікавлені в розвитку єгиптології та у вивченні пам’яток Стародавнього Єгипту з музеїв СРСР, але така тенденція не дістала підтримки з боку держави щодо створення мережі відповідних осередків. Навпаки, політичні репресії проти політичних опонентів та інакодумців, зокрема й діячів культури, встановлення ідеологічного контролю над усіма галузями науки обмежували можливості розвитку творчої думки та активної діяльності науковців, зокрема і єгиптологів.

У сучасній науковій літературі вже здійснено як спроби аналізу творчої спадщини С. В. Доніча [Романова 2003; 2004; Урсу, Левченко 2009; Романова 2019], так і проведення ґрунтовних та інформаційно насичених досліджень його біографії і наукового доробку [Тарасенко 2020; Тарасенко, Герейханова 2020; Тарасенко 2021a]. Зі свого боку доповнимо біографію одеського єгиптолога С. В. Доніча деякими фактами. Зокрема, навесні 1941 р. в Одесі було проведено міські збори істориків, де відзначено С. В. Доніча, який 10 жовтня 1938 р. знайшов жертвовник із храму Ізиди [Тарасенко, Герейханова 2020], за допомогою академіка В. В. Струве остаточно встановив походження цієї цінної пам'ятки давньоєгипетської культури та прочитав надписи [О научной... 1941, 140]. Значний науковий інтерес викликає рукопис С. В. Доніча “Про деякі особливості єгипетського письма”, який присвячено вокалізації, тобто відновленню голосних у єгипетській писемності, чому вчений присвятив майже все своє життя. Певний відхід від активних досліджень у єгиптології відбувся у С. В. Доніча в період окупації Одеси німецько-румунськими військами, коли він, будучи “видатним спеціалістом єгиптологом”, як писала місцева преса, на догоду новій владі був змушений працювати над виданням праці в галузі нумізматики “О монетах Ольвии Римского периода” [Историко-археологический... 1943]. Наполягаючи на розробці цієї тематики, румунська адміністративна влада намагалася довести місцевому населенню свої історичні зв'язки з Римською імперією та законність претензій на окуповані території.

У науковому архіві Одеського археологічного музею серед рукописного зібрання С. В. Доніча зберігаються план лекцій з історії Стародавнього Єгипту для 1-го курсу та проєкт програми елементарного курсу зі вступу до єгиптології. Це засвідчує той факт, що вчений не обмежувався лише дослідженнями давньоєгипетських пам'яток та викладанням спеціалізованого курсу з історії сходознавства в Одеському державному університеті (ОДУ), а й розробляв курс для підготовки єгиптологів в Одесі [Романова 2019, 167]. Такі заходи були дуже необхідні, тому що від 1915/16 навчального року єгиптологія як самостійна дисципліна в жодному з одеських вишів більше ніколи не викладалася. Окремі моменти історії Стародавнього Єгипту почали

викладати в загальних курсах на створеному 1934 р. історичному факультеті у відкритому 1933 р. ОДУ, де здійснювалася підготовка фахівців за спеціальністю “стародавня історія” саме завдяки С. В. Донічу, який у 1936–1940 рр. працював доцентом кафедри стародавньої історії історичного факультету ОДУ, де викладав історію Стародавнього Сходу і латину [Романова 2003, 84; Урсу, Левченко 2009, 131]. Мабуть, це був поодинокий випадок в історії радянської вищої школи, коли людина, не маючи повної вищої освіти (кваліфікованим фахівцем став 1943 р.) і не будучи членом Комуністичної партії, дістала посаду доцента та проводила викладацьку діяльність.

Ще однією інституцією, яка мала стати провідним осередком розвитку єгиптології в Одесі, могла б бути Одеська філія Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), що існувала в 1926–1930 рр., але через політичні колізії тих часів робота за цим напрямом у ній не проводилася. Така ситуація була пов’язана з тим, що діяльність цієї установи мала завдання популяризувати “актуальні проблеми соціально-визвольних рухів та сучасного економічного життя країн Сходу” на засадах марксистсько-ленінської методології та підпорядкувати їх вимогам соціалістичного будівництва [Всеукраїнська... 1930, 2]. Зважаючи на те, що Стародавній Єгипет сприймався більшовиками як рабовласницька держава, а її артефакти репрезентували переважно історію представників царських і знатних родів, така історія була неактуальною для радянської спільноти, завданням якої було ліквідувати панівні класи та розбудувати нову державу на засадах диктатури робітничого класу. Підтвердженням цього є те, що якщо в період понад перших двох третин 1920-х рр. історію Стародавнього Єгипту радянська влада намагалася серед масового читача популяризувати як цікаву, загадкову і таємничу історичну минушину [Кагаров 1923; Тут-Анк-Амонові... 1926; Скарби... 1926; Б-ий 1927], то, починаючи з кінця 1920-х рр., вона поширювала історію про фараонів, жерців, верхівку панівного класу та релігію як оману “протягом тисячоліть”, що давала можливість експлуатувати народні маси [С. Б. 1928].

Варто зазначити, що російська єгиптологія в 1920-ті рр. переживала скрутні часи. Суспільні потрясіння спричинили розрив традиції і фактично “смерть” дореволюційної єгиптологічної школи. Тому-то тодішні науковці були змушені заново відроджувати

єгиптологію в СРСР, виховуючи нове покоління вже радянських єгиптологів. Ця генерація вчених єдналася навколо ленінградського гуртка єгиптологів, організованого на базі університету й Державного Ермітажу. Така доля спіткала й С. В. Доніча.

З огляду на загальну ідеологічну ситуацію в країні зрозуміло, чому на засіданнях Одеської філії ВУНАС не було зроблено жодної доповіді щодо питань єгиптології, навіть незважаючи на те, що серед членів її історично-етнологічного відділу перебував єдиний на той час в УСРР єгиптолог С. В. Доніч (від 13 лютого 1927 р. – співробітник, а від 2 березня 1930 р. – дійсний член) [Всеукраїнська... 1930, 7]. За весь час діяльності Одеської філії ВУНАС було зроблено тільки одну доповідь щодо історії Єгипту. Це відбулося 14 травня 1928 р., коли з доповіддю на тему “Сучасний Єгипет” на засіданні політично-економічного відділу ВУНАС виступила аспірантка (науковий керівник О. О. Сухов) Одеської секції сходознавства (завідувач професор О. О. Сухов) Харківської науково-дослідної кафедри світового господарства при Одеському інституті народного господарства К. І. Пояркова [Всеукраїнська... 1930, 14, 25]. З назви доповіді та дати її проголошення зрозуміло, що її зміст стосувався питань боротьби єгипетського народу проти британської військової окупації Єгипту, яка тривала, незважаючи на здобуття країною 1922 р. номінальної незалежності від Британської імперії.

Покращення ситуації у проведенні досліджень у галузі єгиптології в Одесі, як і загалом в СРСР, відбулося за часів “хрущовської відлиги”. Зміни на краще були помітні як в ідеологічному, так і матеріальному плані. Наприклад, саме в 1960-х рр. було замовлено і виготовлено експозицію для давньоєгипетських артефактів, яка зберігається й дотепер [Бруяко 2020, 31].

Значний обсяг роботи щодо наукової обробки колекції Стародавнього Єгипту в Одеському археологічному музеї в 1940–1980-х рр. здійснила Ніна Григорівна Доконт (1922–1991) – випускниця історичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова 1947 р., яка, відповідно до зіставлення історичних і хронологічних фактів, у період 1939–1940 рр. навчаючись на історичному факультеті, мала слухати лекції С. В. Доніча з історії Стародавнього Сходу. Багато років Н. Г. Доконт пропрацювала в Одеському державному археологічному музеї, у якому, згідно зі встановленими на сьогодні історичними

даними, почала працювати на посаді бібліотекаря 1942 р., у період від квітня до вересня (в серпні числилася старшим бібліотекарем) [ДАОО, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 2, арк. 5, 24, 53–54, 121], а не 1947 р., як помилково було зазначено в одній із праць [Романова 2009, 72]. Працевлаштуватися двадцятирічній дівчині без фахової освіти і досвіду роботи в науково-дослідній установі у скрутні часи німецько-румунської окупації допоміг їй батько Григорій Антонович Доконт, який у цьому музеї працював завідувачем господарчої частини [ДАОО, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 2, арк. 5, 24, 53–54, 121, 267]. Посаду завгоспа Г. А. Доконт обіймав за нової влади з 1 листопада 1941 р. та впродовж усієї окупації міста. З 1 листопада 1941 р. двірником музею числилася ще одна представниця родини Доконтів – Анна Миколаївна [ДАОО, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 5, арк. 1]. Тобто, працюючи як мінімум пів року в структурі музею на посаді бібліотекаря 1942 р. та маючи бажання здобути фах історика, Н. Г. Доконт мала можливість спостерігати та переймати досвід у багатьох тодішніх наукових співробітників (В. І. Селінова, Л. О. Кузнецової, М. А. Москетті, В. О. Пора-Леонович), зокрема й у С. В. Доніча [ДАОО, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 5, арк. 1]. Отже, гіпотетично Н. Г. Доконт могла ознайомитися та почати цікавитися єгипетською колекцією музею ще 1942 р., а згодом, коли після закінчення 1947 р. історичного факультету прийшла на роботу до музею, розпочала свої наукові дослідження в цій галузі, що сприяло її призначенню 1963 р. на посаду завідувачки Єгипетської зали. Цю версію також підтверджує той факт, що Н. Г. Доконт продовжила започаткований С. В. Донічем пошук матеріалів щодо історії походження єгипетських артефактів та проводила дослідницьку роботу зі складання їхнього опису.

Зі смертю Н. Г. Доконт, на превеликий жаль, історія дослідження класичної єгиптології серед одеських учених припиняється. Одна з провідних єгиптологічних інституцій України – Одеський археологічний музей НАН України – продовжує свою історію, а історію дослідження його колекції Стародавнього Єгипту продовжили вчені, які представляли інші академічні центри і наукові школи з розвитку єгиптології. У 1970-х – 1980-х рр. єгипетські артефакти музею досліджували московські науковці О. Д. Берлев і С. І. Ходжаш та ленінградський вчений Є. С. Богословський. Останні майже двадцять років у цій царині активно

і ретельно працюють київські дослідники-єгиптологи, зокрема М. О. Тарасенко, автор 4 монографій і понад 80 наукових статей, присвячених різним аспектам історії Стародавнього Єгипту, фундатор сучасної провідної київської школи єгиптологів.

Висновки

Виявлена джерельна база та певний пласт наукової літератури дали можливість комплексно відтворити історію єгиптології в Одесі в XIX–XX ст. Розвиток єгиптології в Одесі в XIX – перших двох десятиліттях XX ст. пов'язаний з діяльністю Одеського міського музею старожитностей та організацією й викладанням єгиптології та історії Давнього Сходу в Імператорському Новоросійському університеті у другій половині 1910-х рр. Цей етап характеризується бажанням розпочати наукові дослідження з класичної єгиптології. У ці роки виняткову роль у становленні єгиптології в музеї відіграв Б. О. Тураєв, а в університеті – О. Л. Коцейовський. Методологія досліджень, якою користувалися вчені, відповідала принципам розвитку сходознавчої науки того часу. У тому, що єгиптологія в Одесі розвивалася саме в музейному просторі, немає нічого дивного, бо на той час вона ще не стала університетською наукою. Розглянутий нами матеріал дає підстави зробити висновок, що рівень розвитку єгиптології в Одесі загалом відповідав рівню її загального розвитку в Російській імперії.

У 1920-ті рр. відбувалося повільне становлення радянської єгиптології в Одесі. Нові внутрішні та зовнішньополітичні завдання, поставлені більшовиками, потребували реорганізації системи наявних науково-дослідних установ та створення нових, із формуванням нової генерації дослідників. Діяльність Одеського археологічного музею та створеного при ньому 1930 р. кабінету єгиптології були важливим показником нових організаційних форм радянської науки в 1920–1930-ті рр., і то завдяки наполегливій праці С. В. Доніча. Відмітними рисами цих років стають спадкоємність у дослідженнях з досягненнями дорадянських часів як імперського, так і західноєвропейського складників, конфронтація наукових та ідейних позицій і концепцій, зміна напрямів вивчення єгиптології та поступовий занепад у цій галузі в 1940-х – першій половині 1950-х рр.

Розвиток радянської єгиптології в Одесі в 1960–1980-ті рр. був тісно пов'язаний з музейною та науковою діяльністю співробітників Одеського археологічного музею і став новим етапом на тлі політики лібералізації, запроваджені радянською владою. На підставі цього простежується тенденція збереження спадщини єгиптологічних досліджень в Одесі. Вченими було започатковано вивчення питань єгиптології з марксистських позицій. Діяльність цієї науково-дослідної установи була важливим показником нових організаційних форм радянського сходознавства. Наукова співдружність одеських учених-гуманітаріїв (Н. Г. Доконт та ін.) і представників інших радянських академічних центрів єгиптології (О. Д. Берлев, Є. С. Богословський, С. І. Ходжаш та ін.), якими було опубліковано численні праці, стала продовженням унікальної традиції, закладеної цією установою з першої половини XIX ст.

Сучасний етап розвитку одеської єгиптології характеризується відсутністю викладання історії Стародавнього Сходу як самостійної дисципліни у вишах, де здійснюється підготовка фахових істориків; розширення наукових та освітніх контактів з навчальними і науковими центрами Єгипту; підготовки молодих спеціалістів у цій галузі знань та загалом небажанням розвивати і збагачувати традиції класичного вітчизняного сходознавства. З напівпозитивного моменту варто зазначити тільки продовження вивчення спадщини одеських учених-єгиптологів із залученням до наукового обігу обмеженої кількості історичних джерел. Проте вивчення історії розвитку єгиптології в Одесі набуло загального, систематичного і синтетичного характеру серед київських науковців (О. О. Романова, М. О. Тарасенко та ін.).

Незважаючи на значну кількість негараздів і проблем у розвитку єгиптології в Одесі, упродовж майже двох століть одеські вчені-єгиптологи (серед яких тільки Н. Г. Доконт була уродженкою Одеси) зробили значний внесок в еволюцію цієї галузі, визначили напрями наукових пошуків для наступних поколінь учених, зокрема дослідження значної кількості єгипетських старожитностей Одеського археологічного музею. Враховуючи досвід попередніх учених-єгиптологів та зважаючи на досягнення сучасних фахівців у цій галузі, варто сподіватися на подальші ґрунтовні й змістовні дослідження в царині Стародавнього Єгипту.

ДЖЕРЕЛА

Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Одеська філія. 1926–1930. Одеса, 1930.

Державний архів Одеської області, ф. 45, оп. 4, спр. 1358.

Державний архів Одеської області, ф. 45, оп. 4, спр. 1998.

Державний архів Одеської області, ф. 45, оп. 4, спр. 2702.

Державний архів Одеської області, ф. 45, оп. 4, спр. 2706.

Державний архів Одеської області, ф. 45, оп. 11, спр. 28.

Державний архів Одеської області, ф. Р-39, оп. 1, спр. 6.

Державний архів Одеської області, ф. Р-39, оп. 1, спр. 87.

Державний архів Одеської області, ф. Р-39, оп. 1, спр. 168.

Державний архів Одеської області, ф. Р-126, оп. 1, спр. 419.

Державний архів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 2088.

Державний архів Одеської області, ф. Р-1724, оп. 1, спр. 24.

Державний архів Одеської області, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 2.

Державний архів Одеської області, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 5.

Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете Императорского Новороссийского университета в 1907/8 академическом году. Одесса, 1907.

Обозрение преподавания в Императорском Новороссийском университете (на осеннее и весеннее полугодия) на историко-филологическом факультете в 1913–1914 академическом году и учебные планы факультета. Одесса, 1913.

Обозрение преподавания в Императорском Новороссийском университете (на осеннее и весеннее полугодия) на историко-филологическом факультете в 1915–1916 академическом году и учебные планы факультета. Одесса, 1915.

Отчет Одесского государственного университета за 1947/48 учебный год. Одесса, 1948.

ЛІТЕРАТУРА

Берлев О. Д. Памятники начальника пашен dd.tw // **Ассириология и египтология: сборник статей.** Ленинград, 1964.

Берлев О. Д. Древнеегипетский ключ из собрания Одесского государственного археологического музея // **Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея за 1963 г.** Одесса, 1965.

Берлев О. Д. Стела, поставленная по заказу царевны *hnwt-tmhw* // **Археологические памятники северо-западного Причерноморья**. Киев, 1982.

Берлев О. Д. Становление египтологии // **История отечественного востоковедения до середины XIX в.** Москва, 1990.

Б-ий Ом. Культура давніх віків // **Всесвіт**. 1927. № 22.

Богословский Е. С. Памятники и документы из Дэр-эль-Медина, хранящиеся в музеях СССР // **Вестник древней истории**. 1972. № 3.

Бруяко І. В. Колекція стародавнього Єгипту у зібрані Одеського археологічного музею НАН України // **Вісник НАН України**. 2020. № 2.

Доконт Н. Г. Стародавньоєгипетська глиняна жіноча статуетка з колекції ОДАМ // **Матеріали з археології Північного Причорномор'я**. 1959. Вип. 11.

Доконт Н. Г. Древнеегипетские памятники в Одесском государственном археологическом музее // **Вестник древней истории**. 1965. № 2.

Доконт Н. Г. Памятники Древнего Египта // **Одесский археологический музей АН УССР**. Киев, 1983.

Донич С. В. Саркофаг Птахтру № 3 из музея истории и археологии в Одессе // **Доклады Академии наук СССР**. 1929. № 8.

Донич С. В. Заупокойные конусы Одесского археологического музея // **Сборник египтологического кружка при ЛГУ**. 1930. № 5.

Донич С. В. О звуковом потенциале двух египетских графем // **Советское востоковедение**. 1958. № 6.

Доніч С. В. Три єгипетські конуси Одеського державного історично-археологічного музею // **Вісник одеської комісії краєзнавства при УАН**. Ч. 4–5. Секція археологічна. 1930.

Єдиний на Україні кабінет єгиптології // **Чорноморська комуна**. 1934. 22 травня.

Замаровский В. **Их величества пирамиды**. Москва, 1981.

Зленко Г. Д. Наполегливий дослідник // **Всесвіт**. 1986. № 5.

Зленко Г. Д. Єгиптолог з-над Чорного моря: Олександр Леопольдович Коцейовський // **Науковий світ**. 2006. № 2.

Историко-археологический музей (окончание) // **Буг**. 1943. 10 сентября.

Історія Одеського університету за 100 років. Київ, 1968.

Кагаров Е. А. Л. Коцейовский // **Наука на Украине. 1922.** № 1.

Кагаров Є. Як люди навчилися читати ерогліфи // **Знаття. 1923.** № 11.

Коцейовский А. Л. Иератическая часть берлинского папируса 3008. Призывания Исиды и Нефтиды // **Записки классического отделения Русского археологического общества. 1913.** Т. 7.

Коцейовский А. Л. Славословие Озириса // **Древний мир. Санкт-Петербург, 1915а.**

Коцейовский А. Л. [Рецензия] Тураев Б. А. Рассказ египтянина Синухета и образцы египетских документальных автобиографий (Культурно-исторические памятники Древнего Востока под общей редакцией проф. Б. А. Тураева). Москва, 1915. 70 стр. Цена 80 коп. // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. 1915б.** Т. 4. В. 5–6.

Коцейовский А. Сортиса за 1912–1915 // **Христианский Восток. 1916а.** Т. 4. Вып. 2.

Коцейовский А. [Рецензия] Мальмберг Вл. К. Директор Музея изящных искусств имени императора Александра III. Старый предрассудок. К вопросу об изображении человеческой фигуры в египетском рельефе. Москва 1915 г. 16 стр. Цена 1 руб. // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. 1916б.** Т. 5. В. 1–2.

Коцейовский А. Л. [Рецензия] Морэ А. Цари и боги Египта. Перевод Е. Ю. Григоровича. Москва 1914 г. 324 стр. и 16 стр. табл. Цена 1 р. 25 к. // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. 1916с.** Т. 5. В. 5–6.

Коцейовский А. [Рецензия] Бальмонт К. Край Озириса. Египетские очерки. Москва 1914 г. 323 стр. Цена 2 р. // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. 1916д.** Т. 5. В. 5–6.

Коцейовский А. [Рецензия] Кагаров Е. Прошлое и настоящее египтологии. 105 стр. Сергиев Посад 1915. Цена 80 коп. // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. 1916е.** Т. 5. В. 5–6.

Коцейовский А. Л. Тексты пирамид. Т. 1 // **Записки Императорского Новороссийского университета**. Историко-филологический факультет. 1917. Т. XIV.

Латышева Л. П. К истории египетской коллекции Одесского археологического музея // **Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного музея 1961 года**. Одесса, 1963.

Левченко В. В. Єгиптологія – його стихія: до 90-х роковин Олександра Леопольдовича Коцейовського (1887–1919) // **Лукомор'я: археологія, історія Північно-Західного Причорномор'я**. 2009. Вип. 3.

Левченко В. В. Китаєзнавство в інтелектуальному доробку одеських дослідників (XIX – початок XXI століття) // **Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху: монографія**. Одеса, 2016.

Левченко В. В. Становление и развитие китаеведения в Одессе в XIX – в начале XXI веков: история, этапы, особенности // **Россия – Китай: история и культура**. Казань, 2017а.

Левченко В. В. Становление и развитие тюркологии в Одессе: история, исследователи, особенности (XIX – первая половина XX века) // **“Ұлы Дала” II гуманитарлық ғылыми форумның материалдары (бірінші бөлім)**. Астана, 2017б.

Левченко В. В. Научные аспекты исследования тюркологии в интеллектуальном наследии одесских историков XIX – первой половины XX века // **Актуальные проблемы монголоведных и алтаистических исследований**. Элиста, 2019.

Левченко В. В. Роль А. Л. Коцейовского в исследовании эпиграфики Древнего Египта // **Эпиграфика Востока**. 2021. Т. XXXVI (№ 1–2).

Левченко В. В., Левченко Г. С. Музей изящных искусств Императорского Новороссийского университета: фонды, персоналии, судьба // **Вопросы музеологии**. 2012. № 2 (6).

Лившиц И. Г. Изучение египетского языка в СССР (Краткий очерк) // **Палестинский сборник**. 1960. Вып. 5 (68).

Музичко О. Розвиток сходознавства в Одесі на початку XX ст. (1905–1920 роки) // **Східний світ**. 2008. № 4.

Музичко О. Є., Урсу Д. П. Коцейовський Олександр Леопольдович: 1887–1919 // **Одеські історики**. Енциклопедичне видання. Том 1 (початок XIX – середина XX ст.). Одеса, 2009.

Некролог // **Родное слово**. 1920. 2 февраля.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015). Одеса, 2015.

О научной работе историков Одессы и Киева // **Историк-марксист**. 1941. № 6.

Постовская Н. М. Изучение древней истории Ближнего Востока в Советском Союзе (1917–1959). Москва, 1961.

Пятьдесят девятое собрание Общества // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете**. 1915. Т. IV, вып. 5–6.

Романова Е. А. Египетская коллекция основателя Одесского городского музея И. П. Бларамберга // **Сходознавство**. 2011. № 53–54.

Романова О. О. Історія розвитку єгиптологічних досліджень в Україні // **Східний світ**. 2003. № 4.

Романова О. О. Проблема авторства рукопису V.1123 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського і наукова спадщина Сергія Володимировича Доніча // **Східний світ**. 2004. № 2.

Романова О. О. Історія дослідження єгипетської колекції Одеського археологічного музею // **Східний світ**. 2009. № 3.

Романова О. Неопубліковані пам'ятники з фондів Одеського археологічного музею НАНУ // **Східний світ**. 2010. Вип. 3.

Романова О. О. Становлення музейної єгиптології України: лист С. В. Доніча до П. П. Курінного // **Український історичний журнал**. 2019. № 2.

С. Б. Викриті таємниці жерців, дива факірів і чудотворців // **Знання**. 1928. № 13.

Семьдесят третье собрание Общества // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете**. 1916. Т. V, вып. 5–6.

Скарби фараона Тут-Анкх-Амона // **Всесвіт**. 1926. № 5.

Смирнов В. А. О “немарксистской” египтологии (По материалам архивно-следственного дела № 28030-П египтолога и

астронома Сергея Владимировича Донича) // Смирнов В. А. **Реквием XX века**. Ч. II. Одесса, 2003.

Тарасенко М. У пошуках старожитностей з дару хедива. **Давньоєгипетські пам'ятники XXI династії в музеях України**. Київ, 2019.

Тарасенко М. О. До датування саркофага № 52611 Одеського археологічного музею // **Східний світ**. 2015. № 2.

Тарасенко М. О. Давньоєгипетські старожитності з Баб ель-Гус'є в Одесі (1894–1895 рр.): нові архівні документи // **Сходознавство**. 2017. № 80.

Тарасенко М. О. Сергій Володимирович Доніч: 120 років від дня народження // **Сходознавство**. 2020. № 86.

Тарасенко М. О., Герейханова Д. К. Неопублікована стаття С. В. Доніча “Жертовник Ісіді. Інв. 51843 Одеського історичного музею” (РА НФ ОАМ № 59405) // **Сходознавство**. 2020. № 86.

Тарасенко М. О. Сергій Володимирович Доніч (1900–1958): доля єгиптолога в радянській Україні // **Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура**. 2021a. Вип. 2.

Тарасенко М. О. Давньоєгипетський жертовник інв. № 52971 з колекції Одеського археологічного музею НАН України // **Східний світ**. 2021b. № 3.

Тарасенко Н. А. Египетские папирусы Одесского археологического музея НАН Украины: история, исследование и перспективы реконструкции // **Исследования, консервация и реставрация рукописных и печатных памятников Востока**. Москва, 2007.

Тункіна І. В. Бларамберг Іван Павлович // **Одеські історики**. Енциклопедичне видання. Том I (початок XIX – середина XX ст.). Одеса, 2009.

Тураєв Б. А. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях. Ч. I–V // **Записки Восточного отделения Императорского Русского археологического общества**. 1899a. Т. 11.

Тураєв Б. А. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях. Ч. V–VI // **Записки Восточного отделения Императорского Русского археологического общества**. 1899b. Т. 12.

Тураев Б. А. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях. Ч. VII // **Записки Восточного отделения Императорского Русского археологического общества. 1904.** Т. 15.

Тураев Б. А. Описание египетского отдела музея Императорского Одесского общества истории и древностей // **Пролетария. Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. 1912.** Т. XXX.

Тут-Анк-Амонові скарби // **Всесвіт. 1926.** № 15.

Урсу Д. З історії сходознавства на Півдні України // **Східний світ. 1994.** № 1–2.

Урсу Д., Романова О. Доніч Сергій Володимирович // **Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Бібліограф. словник. Київ, 2011.**

Урсу Д. П., Левченко В. В. Доніч Сергій Володимирович: 1900–1958 // **Одеські історики.** Енциклопедичне видання. Том 1 (початок XIX – середина XX ст.). Одеса, 2009.

Урсу Д. П., Музичко О. Є. Етапи та особливості розвитку сходознавства в Одесі у середині XIX–XX століттях // **Східний світ. 2013.** № 2–3.

Шестьдесят третье собрание Общества // **Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. 1915.** Т. IV, вып. 5–6.

Berlev O. D., Hodjash S. I. **Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States.** Fribourg – Göttingen, 1998.

Levchenko V. V., Levchenko G. S., Levchenko A. V. The formation and development of sinology in Odessa (the XIXth – the beginning of the XXst centuries): history, personalities and features // **Proceedings of the International Conference “Scientific research of the SCO countries: synergy and integration”.** Part 2. Beijing, 2022.

Romanova O. History of the Egyptian collection of the Odessa Museum of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine // **Studien zur altägyptischen Kultur. 2008.** Bd. 37.

Romanova O. Lost Stela of the Odessa Museum of Archaeology // **Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion. 2011.** Hft. 228.

REFERENCES

- Berlev O. D. (1964), “Pamyatniki nachal’nika pashen *dd.tw*”, *Asiologiiya i egiptologiiya*, Leningrad, pp. 81–94. (In Russian).
- Berlev O. D. (1965), “Drevneegipetskiy klyuch iz sobraniya Odesskogo gosudarstvennogo arheologicheskogo muzeya”, in: *Kratkie soobshcheniya Odesskogo gosudarstvennogo arheologicheskogo muzeya za 1963 g.*, Odessa, pp. 81–2. (In Russian).
- Berlev O. D. (1982), “Stela, postavlenaya po zakazu tsarevny *hnwt-ṯmḥw*”, in: *Arkheologicheskiye pamyatniki severo-zapadnogo Prichernomor’ya*, Kiev, pp. 151–9. (In Russian).
- Berlev O. D. (1990), “Stanovlenie egiptologii”, in: *Istoriya otechestvennogo vostokovedeniya do serediny XIX v.*, Nauka, Moscow, pp. 229–37. (In Russian).
- Bogoslovskiy E. S. (1972), “Pamyatniki i dokumenty iz Der-el’-Medina, khranyashchiyesya v muzeyakh SSSR”, in *Vestnik drevney istorii*, No. 3, pp. 64–70. (In Russian).
- Bruyako I. V. (2020), “Kolektsiya starodavn’ogo Egiptu u zibranni Odes’kogo arheologichnoho muzeyu NAN Ukrainy”, in *Visnyk NAN Ukrainy*, No. 2, pp. 28–33. (In Ukrainian).
- Dokont N. G. (1959), “Starodavn’oyehypets’ka hlynyana zhinocha statuetka z kolektsiyi ODAM”, in *Materialy z arheolohiyi Pivnichnoho Prychornomor’ya*, No. 11, pp. 161–3. (In Ukrainian).
- Dokont N. G. (1965), “Drevneyegipetskiye pamyatniki v Odesskom gosudarstvennom arheologicheskom muzeye”, in *Vestnik drevney istorii*, No. 2, pp. 206–12. (In Russian).
- Dokont N. G. (1983), “Pamyatniki Drevnego Egipta”, in *Odesskiy arheologicheskiiy muzey AN USSR*. Kiev, pp. 93–104, 181–3. (In Russian).
- Donich S. V. (1929), “Sarkofag Ptakhtru No. 3 iz muzeya istorii i arheologii v Odesse”, in *Doklady Akademii nauk SSSR*, No. 8, pp. 149–51. (In Russian).
- Donich S. V. (1930), “Zaupokoynyye konusy Odesskogo arheologicheskogo muzeya”, in *Sbornik egiptologicheskogo kruzha pri LGU*, No. 5, pp. 28–9. (In Russian).
- Donich S. V. (1958), “O zvukovom potentsiale dvukh egipetskiikh grafem”, in *Sovetskoye vostokovedeniye*, No. 6, pp. 85–8. (In Russian).
- Donich S. V. (1930), “Try yehypets’ki konusy Odes’koho derzhavnogo istorychno-arkheolohichnoho muzeyu”, in *Visnyk odes’koyi komisiyi kraveznavstva pry UAN*, No. 4–5, pp. 59, 62–3. (In Ukrainian).

Zamarovskiy V. (1981), in *Ikh velichestva piramidy*, Nauka, Moskva. (In Russian).

Zlenko G. D. (1986), “Napolehlyvyy doslidnyk”, in *Vsesvit*, No. 5, pp. 168–9. (In Ukrainian).

Zlenko G. D. (2006), “Yehyptoloh z-nad Chornoho morya: Oleksandr Leopoldovykh Kotseyovs’kyy”, in *Naukovyy svit*, No. 2, pp. 26–7. (In Ukrainian).

Kagarov E. (1922), “A. L. Kotseyovskiy”, in *Nauka na Ukraine*, No. 1, pp. 139–42. (In Russian).

Kagarov E. (1923), “Yak lyudy navchyls’ chytaty yerohlyfy”, in *Znattya*, No. 11, pp. 16–8. (In Ukrainian).

Kotseyovskiy A. L. (1913), “Iyeraticheskaya chast’ berlinskogo papirusa 3008. Prizyvaniya Isidy i Neftidy”, in *Zapiski klassicheskogo otdeleniya Russkogo arkhelogicheskogo obshchestva*, No. 7, pp. 133–87. (In Russian).

Kotseyovskiy A. L. (1915), “Slavosloviye Ozirisa”, in *Drevniy mir*, Saint Petersburg, pp. 1–3. (In Russian).

Kotseyovskiy A. L. (1915), “[Retsenziya] Turayev B. A. Rasskaz egiptyanina Sinukheta i obratzsy egipetskikh dokumentalnykh avtobiografiy (Kulturno-istoricheskiye pamyatniki Drevnego Vostoka pod obshchey redaktsiyey prof. B. A. Turayeva). Moskva. 1915. 70 str. Tsena 80 kop.”, in *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete*, T. 4, Vyp. 5–6, pp. 277–9. (In Russian).

Kotseyovskiy A. (1916), “Coptica za 1912–1915”, in *Khristianskiy Vostok*, No. 4, pp. 200–25. (In Russian).

Kotseyovskiy A. (1916), “[Retsenziya] Malmberg Vl. K. Direktor Muzeya izyashchnykh iskusstv imeni imperatora Aleksandra III. Staryy predrassudok. K voprosu ob izobrazhenii chelovecheskoy figury v egipetskom relyefe. Moskva 1915 g. 16 str. Tsena 1 rub.”, in *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete*, T. 5, V. 1–2, pp. 52–3. (In Russian).

Kotseyovskiy A. L. (1916), “[Retsenziya] More A. Tsari i bogi Egipta. Perevod E. Yu. Grigorovicha. Moskva 1914 g. 324 str. i 16 str. tabl. Tsena 1 r. 25 k.”, in *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete*, T. 5, V. 5–6, pp. 30–2. (In Russian).

Kotseyovskiy A. (1916), “[Retsenziya] Balmont K. Kray Ozirisa. Egipetskiye ocherki. Moskva 1914 g. 323 str. Tsena 2 r.”, in *Izvestiya*

Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete, T. 5, V. 5–6, pp. 32–4. (In Russian).

Kotseyovskiy A. (1916), “[Retsenziya] Kagarov E. Proshloye i nastoyashcheye egiptologii. 105 str. Sergiyev Posad 1915. Tsena 80 kop.”, in *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete*, T. 5, V. 5–6, pp. 34–5. (In Russian).

Kotseyovskiy A. L. (1917), “Teksty piramid”, in *Zapiski Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta. Istoriko-filologicheskii fakul'tet*, No. XIV. 1–160. (In Russian).

Latysheva L. P. (1963), “K istorii egipetskoj kollektzii Odesskogo arkheologicheskogo muzeya”, in *Kratkiye soobshcheniya o polevykh arkheologicheskikh issledovaniyakh Odesskogo gosudarstvennogo muzeya 1961 goda*. Odessa, pp. 123–9. (In Russian).

Levchenko V. V. (2009), “Yehyptolohiya – yoho stykhiya: do 90-kh rokovyn Oleksandra Leopoldovycha Kotseyovskoho (1887–1919)”, in *Lukomor'ya: arkheolohiya, istoriya Pivnichno-zakhidnoho Prychornomor'ya*, No. 3, pp. 404–9. (In Ukrainian).

Levchenko V. V. (2016), “Kytayeznavstvo v intelektual'nomu dobroku odes'kykh doslidnykiv (XIX – pochatok XXI stolittya)”, in *Sotsial'ni transformatsiyi: sim'ya, shlyub, molod', seredniy klas ta innovatsiynny menedzhment u krayinakh Novoho Shovkovoho shlyakhu*, Odesa, pp. 203–6, 229. (In Ukrainian).

Levchenko V. V. (2017a), “Stanovleniye i razvitiye kitayevedeniya v Odesse v XIX – v nachale XX vekov: istoriya, etapy, osobennosti”, in *Rossiya – Kitay: istoriya i kul'tura*, Kazan', pp. 359–67. (In Russian).

Levchenko V. V. (2017b), “Stanovleniye i razvitiye tyurkologii v Odesse: istoriya, issledovateli, osobennosti (XIX – pervaya polovina XX veka)”, in “*Ұлы Дала*” II гуманитарлық ғылыми форумының материалдары (бірінші бөлім), Astana, pp. 258–68. (In Russian).

Levchenko V. V. (2019), “Nauchnyye aspekty issledovaniya tyurkologii v intelektual'nom nasledii odesskikh istorikov XIX – pervoy poloviny XX veka”, in *Aktual'nyye problemy mongolovednykh i altaisticheskikh issledovaniy*, Elista, pp. 366–73. (In Russian).

Levchenko V. V. (2021), “Rol' A. L. Kotseyovskogo v issledovanii epigrafiki Drevnego Egipta”, in *Epigrafika Vostoka*, No. XXXVI (№ 1–2), pp. 49–56. (In Russian).

Levchenko V. V. and Levchenko G. S. (2012), “Музеи изысканных искусств Императорского Новороссийского университета: фонды, персоналии, суд’ба”, in *Voprosy muzeologii*, No. 2 (6), pp. 105–13. (In Russian).

Livshits I. G. (1960), “Изучение египетского языка в СССР (Краткий очерк)”, in *Palestinskiy sbornik*, No. 5 (68), pp. 116–41. (In Russian).

Muzychko O. (2008), “Розвиток сходознавства в Одесі на початку XX ст. (1905–1920 роки)”, in *Shidnij svit*, No. 4, pp. 50–3. (In Ukrainian).

Muzychko O. E. and Ursu D. P. (2009), “Kotseyovs’kyy Oleksandr Leopoldovych”, in *Odes’ki istoriyy*, Odesa, pp. 184–6. (In Ukrainian).

Postovskaya N. M. (1961), *Izucheniye drevney istorii Blizhnego Vostoka v Sovetskom Soyuze (1917–1959)*, Izdatel’stvo AN SSSR, Moscow. (In Russian).

Romanova E. A. (2011), “Египетская коллекция основателя Одесского городского музея I. P. Blaramberga”, in *Shodoznavstvo*, No. 53–4, pp. 147–57. (In Russian).

Romanova O. O. (2003), “Історія розвитку єгиптологічних досліджень в Україні”, in *Shidnij svit*, No. 4, pp. 82–7. (In Ukrainian).

Romanova O. O. (2004), “Проблема авторства рукопису V.1123 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського і наукова спадщина Сергія Володимировича Доніча”, in *Shidnij svit*, No. 2, pp. 12–23. (In Ukrainian).

Romanova O. O. (2009), “Історія дослідження єгипетської колекції Одеського археологічного музею”, in *Shidnij svit*, No. 3, pp. 70–6. (In Ukrainian).

Romanova O. O. (2010), “Неопубліковані пам’ятники з фондів Одеського археологічного музею NANU”, in *Shidnij svit*, No. 3, pp. 22–7. (In Ukrainian).

Romanova O. O. (2019), “Становлення музейної єгиптології України: лyst С. В. Доніча до П. П. Курінного”, in *Ukrains’kiy istorichniy zhurnal*, No. 2, pp. 161–71. (In Ukrainian).

S. B. (1928), “Викриті таємниці зертств, двя факірів і чудотворств”, in *Znannya*, No. 13, pp. 13–15. (In Ukrainian).

Smirnov V. A. (2003), “O ‘nemarksistskoy’ egiptologii (Po materialam arkhivno-sledstvennogo dela № 28030-P egiptologa i astronoma Sergeya Vladimirovicha Donicha)”, in *Rekviyem XX veka*, Odesa. pp. 124–46. (In Russian).

Tarasenko M. (2019), *U poshukakh starozhytnostey z daru kheydyva. Davn'oyehypets'ki pam'yatnyky XXI dynastiyi v muzeyakh Ukrayiny*. Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Kryms'koho NAN Ukrayiny, Kyiv. (In Ukrainian).

Tarasenko M. O. (2015), “Do datuvannya sarkofaha № 52611 Odes'koho arkheolohichnoho muzeyu”, in *Shidnij svit*, No 2, pp. 83–9. (In Ukrainian).

Tarasenko M. O. (2017), “Davn'oyehypets'ki starozhytnosti z Bāb el'-Husūs v Odesi (1894–1895 rr.): novi arkhivni dokumenty”, in *Shodoznavstvo*, No. 80, pp. 94–134. (In Ukrainian).

Tarasenko M. O. (2020), “Serhiy Volodymyrovych Donich: 120 rokiv vid dnya narodzhennya”, in *Shodoznavstvo*, No. 86, pp. 147–80. (In Ukrainian).

Tarasenko M. O. and Hereykanova D. K. (2020), “Neopublikovana stattia S. V. Donicha ‘Zhertovnyk Isidy. Inv. 51843 Odes'koho istorychnoho muzeya’ (RA NF OAM № 59405)”, in *Shodoznavstvo*, No. 86, pp. 139–162. (In Ukrainian).

Tarasenko M. O. (2021a), “Serhiy Volodymyrovych Donich (1900–1958): dolya yehyptoloha v radyans'kiy Ukrayini”, in M. O. Tarasenko (ed.), in *Doislams'kyy Blyz'kyy Skhid: istoriya, relihiya, kul'tura*, Vol. 2, IS NANU, Kyiv, pp. 147–80. (In Ukrainian).

Tarasenko M. O. (2021b), “Davn'oyehypets'kyy zhertovnyk inv. № 52971 z kolektsiyi Odes'koho arkheolohichnoho muzeyu NAN Ukrayiny”, in *Shidnij svit*, No. 3, pp. 84–106. (In Ukrainian).

Tarasenko N. A. (2007), “Egipetskiye papirusy Odesskogo arkheologicheskogo muzeya NAN Ukrainy: istoriya, issledovaniye i perspektivy rekonstruktsii”, in *Issledovaniya, konservatsiya i restavratsiya rukopisnykh i pechatnykh pamyatnikov Vostoka*, Moscow, pp. 207–18. (In Russian).

Tunkina I. V. (2009), “Blaramberh Ivan Pavlovych”, in *Odes'ki istoryky*, Odesa, pp. 52–55. (In Ukrainian).

Turayev B. A. (1899a), “Opisaniye egipetskikh pamyatnikov v russkikh muzeyakh i sobraniyakh, Ch. I–V”, in *Zapiski Vostochnogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo arkheologicheskogo obshchestva*, No. 11, pp. 115–64. (In Russian).

Turayev B. A. (1899b), “Opisaniye egipetskikh pamyatnikov v russkikh muzeyakh i sobraniyakh, Ch. V–VI”, in *Zapiski Vostochnogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo arkheologicheskogo obshchestva*, No. 12, pp. 179–217. (In Russian).

Turayev B. A. (1904), “Opisaniye egipetskikh pamyatnikov v russkikh muzeyakh i sobraniyakh, Ch. VII”, in *Zapiski Vostochnogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo arkheologicheskogo obshchestva*, No. 15, pp. 81–101. (In Russian).

Turayev B. A. (1912), “Opisaniye egipetskogo otdela muzeya Imperatorskogo Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey”, in *Προπεμπήρια. Zapiski Imperatorskogo Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, No. XXX, pp. 72–90. (In Russian).

Ursu D. (1994), “Z istoriyi skhodoznavstva na Pivdni Ukrayiny”, in *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 135–50. (In Ukrainian).

Ursu D. and Romanova O. (2011), “Donych Serhiy Volodymyrovych”, in *Skhodoznavstvo i vizantologiya v Ukraini v imenakh*, IS NANU, Kyiv, pp. 85–86. (In Ukrainian).

Ursu D. P. and Levchenko V. V. (2009), “Donych Serhiy Volodymyrovych”, in *Odes'ki istoryky*, Odesa, pp. 130–3. (In Ukrainian).

Ursu D. P. and Muzichko O. E. (2013), “Etapy ta osoblyvosti rozvytku skhodoznavstva v Odesi u seredyni XIX–XX stolittiyakh”, in *Shidnij svit*, No. 2–3, pp. 92–118. (In Ukrainian).

Shest'desyat tret'ye sobraniye Obshchestva (1915), *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete*, T. IV, vyp. 5–6, pp. 284. (In Russian).

Berlev O. D. and Hodjash S. I. (1998), *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorusia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States*, Orbis Biblicus et Orientalis, 17, University Press and Vandenhoeck & Ruprecht, Fribourg and Göttingen, 1998.

Levchenko V. V., Levchenko G. S. and Levchenko A. V. (2022), “The formation and development of sinology in Odessa (the XIXth – the beginning of the XXst centuries): history, personalities and features”, in *Proceedings of the International Conference “Scientific research of the SCO countries: synergy and integration”*. Part 2, Beijing, pp. 8–15.

Romanova O. (2008), “History of the Egyptian collection of the Odessa Museum of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine”, *Studien zur altägyptischen Kultur*, Bd. 37, pp. 327–28.

Romanova O. (2011), “Lost Stela of the Odessa Museum of Archaeology”, *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, Hft. 228, pp. 77–87.

В. В. Левченко

РОЗВИТОК ЄГИПТОЛОГІЇ В ОДЕСІ: ІСТОРІЯ, ПОСТАТІ, ІНСТИТУЦІЇ

Стаття являє собою узагальнювальне науково-дослідницьке уявлення про історію розвитку єгиптології в Одесі в XIX–XX ст. У ній подано опис основних завдань, принципів, змісту та форм наукової, навчальної та популяризаторської діяльності одеських учених-єгиптологів. Представлено основні етапи, напрями формування і розвитку освіти та науки про Стародавній Єгипет в одеських інституціях. На матеріалах одеських архівосховищ із залученням наукових публікацій різних історичних періодів у контексті розвитку вітчизняної єгиптології як комплексної науки, що є галуззю сходознавства, розглянуто та проаналізовано етапи формування в Одесі наукової дисципліни, що вивчає мову, культуру та історію Стародавнього Єгипту. Аналіз кожного етапу окремо дає змогу реконструювати еволюцію єгиптології як складову частину науки та сходознавства загалом у південному регіоні України. Проведене дослідження ставить завдання відновити історію та роль одеських інституцій у галузі єгиптології, а також на підставі документів показати роль особистостей одеських учених у становленні та розвитку єгиптології. Подано аналіз досвіду створення єгиптологічних інституцій в Одесі, що заклали традиції дослідження єгиптології в Україні. Виявлено основні напрями збиральної діяльності єгиптологічних артефактів та простежено взаємодію і взаємовплив основних навчально-дослідних центрів єгиптології в Одесі. Визначено роль політичних режимів у зазначених процесах. Акцентовано значний внесок Одеського археологічного музею НАН України як хранителя найбільшої в Україні колекції єгиптологічних артефактів у формуванні колекцій пам'яток Стародавнього Єгипту. У цій ситуації вивчення історії вчених та інституцій в Одесі, пов'язаних з єгиптологією, необхідне для збереження цього доробку як унікальної спадщини вітчизняної науки. Автор статті дійшов висновку про важливе значення Одеси як одного з академічних центрів вітчизняної та світової єгиптології, вагому роль зібраних одеськими вченими єгипетських матеріалів у розвитку вітчизняної єгиптології в XIX–XX ст.

Ключові слова: єгиптологія, Одеса, історія, Одеський археологічний музей, І. П. Бларамберг, О. Л. Коцейовський, С. В. Доніч, Н. Г. Доконт

Стаття надійшла до редакції 01.08.2022